

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

A filozófiai fejlődés főirányai az imperializmus
korszakában

Ha a második világháború befejezésének, a fasiszmus összeomlásának perspektívájából tekintjük át az utolsó fél század filozófiájának fejlődését, úgy arra a következtetésre kell jutnunk, hogy az egész, végső fokon, egy irány uralta: a miszticizmusba átvezető irracionalizmus. Persze a lexikonok, a tankönyvek a mai napot is, a múltat is illetően tucatszámra mutatnak fel más irányzatokat, amelyeket katedrákon, könyvekben stb. hirdetnek. De ezeknek ugyyszólván csak iskolák jelentőségük van. A társadalmi fejlődésre, az életre elevenen kiható filozófia fővonala ennek az irányzatnak, az értelem tagadásának, az intuició dicsőítésének egyre növekvő ereje és kizárólagossága; ennek győzelme, amíg végre Hitler alatt "az új Európa" állambölcsölete lett. A többi irány vagy elnémuitt, vagy hozzásimult.

1.

A fejlődés kezdetén a Hitlerrel eljövendő barbárság hatalmas előjátéka áll. Németország megmutatta, hogy a reakciós filozófia kiépítésében övé a vezetős szerep, ahogy Kanttól Hegelig ő vezette a modern idealista dialektika progresszív kialakulását. Már a 48-as forradalom leverését követő depresszió Schopenhauerban találja meg a maga irányító bölcselőjét. Most pedig az imperialista korszak előestéjén ennek legnagyobb tanítványa és továbbfejlesztője veszi át ezt a szerepet. Nietzsche jelentékeny gondolkodó, amennyiben nála rögtön minden következményében jelentkezik az új filozófia. Ismeretelméletileg a világ megismerésének, az objektív alapokon nyugvó világszemlélet radikális tagadását adja. Nietzsche már a megismerésre, a logikára irányuló akaratot is alig méltatja cáfolatra; inkább mint társadalmi betegséget kezeli, mint ressentiment, mint a rabszolgaöszönök lázadását az uralkodásra termettek ellen.

MTA FIL. INT.

Lukács Arch.

Ugyanakkor Nietzschenél világos formát nyer az irracionaliz-

mus ismeretelmélete: az ismeretelméleti arisztokracizmus. Az értelem tagadása mulhatatlanul együttjár annak tagadásával, hogy a lényeges világszemlélet mindenki számára hozzáférhető. Az irracionalista világnézet organuma: az intuición elvileg csak keveseknek, csak a kivátsá-goltaknak lehet előjoga. Ez mint ismeretelméleti gondolat nem új; már a Schelling és Hegel ismeretelméleti ellentétének ez volt a legfőbb ütköző pontja. De Nietzsche az, aki ezt az elvet először következetesen végiggondolja, aki ennek megfelelő erkölcsant és történelembölcséletet épít. Mindakettőnek alapgondolata következetesen arisztokratikus.

Nietzsche két morált ismer: az urakét és a rabszolgákét, amelyek egymással csak ellenséges értinkezésben állhatnak; megegyezés, sőt vita sem lehet közöttük. A történelem e két morál képviselőinek küzdelme. A kultúra virágkora /klasszikus ókor, renaissance, francia XVII. század/ azok, amelyekben feltétlenül érvényesül az ur morál elve. Dekadens korok azok, amelyekben a rabszolgamorál szellemi kifejezései /keresztény-ni-ség, francia forradalom, szocializmus/ befolyást gyakorolⁿⁱ képesek, sőt tulsulyba kerülnek. Ilyen a jelenkor is. Társadalmának betegsége: a demokrácia. Ez mérgezi meg egész kulturáját, amennyiben mind nagyobb engedményeket tesz a tömegek igényeinek és kívánalmainak.

Kivezető utat Nietzsche szerint csak egy új arisztokrácia teremtése jelenthet. Ehhez mulhatatlansul szükséges minden érték átértékelése, főleg radikális szakítás a demokrácia minden elvével. És Nietzsche - bár ellenfele Bismarcknak, mert az engedményeket tesz a kor áramlatainak - itt felveszi a porosz katónai hagyományokat is. Katónai arisztokráciát követel, mert a világ új háborus korszakba fog lépni. Új uralkodó fajra van szükség, mely éppen annyira felette áll a mai embernek, mint az a majomnak. Az új arisztokrácia illuziómentes, cinikus, elvet minden morális, humanisztikus, vallásos értéket; radikálisan szakít az emberek egyenlőségének "dogmájával". Nietzsche ^{tagad} elvet minden demokratikus irányzatot, mely a kapitalizusból nő, de a kapitalizmust magát, mint az új élit gazdasági és társadalmi alapját elfogadja. Tehát ellentétben a kapitalizmus régi apológáival, akik

annak rossz oldalait ^{kívül} ~~mutat~~ák, ő éppen ezeknek a rossz oldalnak lelkes dicsőítője. Nietzsche világnézete megőrzi magában a Schopenhauerⁱ pesszimizmust, de azt vallja, hogy éppen ezen a talajon ~~nk~~ nő az igazi arisztokratikus ^{élet} igénylés.

2.

Nietzsche filozófiája így nagyszabású előjátéka az imperialista korszak bölcseleti fejlődésének, olyan előjáték, amelyben annak összes motivumai már kifejlett formában megvannak. Hatása természetesen lassan bontakozott ki, eleinte a tudományos filozófia keretein kívül, inkább az irodalomra hatva, de lassan az egész fejlődést átfogja, miközben mindig világosabban domborodnak ki harciasan reakciós oldalai.

A háboru előtt tudományos filozófia főtrendenciája mindenekelőtt az objektív világ megismerésének mindig erőlyesebb tagadása: az agnoszticizmus radikális végigvitele. A múlt század végén uralkodó ujkantianizmus felszámol a magánvalóval, mint "álproblémával". A vele párhuzamosan elterjedt Mach-Avenarius-féle ~~kin~~ ismeretelmélet csak a szubjektumban közvetlenül létrejövő világszemléletet ismeri el realitásnak és éppen úgy mint az ujkantianizmus tagad minden valóságot, mely a megismerő szubjektumtól függetlenül létezik. A megismerés kritériuma így nem gondolat és valóság egyezése, hanem a megismerés gazdaságossága, "ökonomiája". Ezt a gondolatot a legradikálisabban az angol-amerikai ~~xxx~~ pragmatizmus /W. James, stb./ viszi végig: az igazság kritériuma kizárólag az egyén gyakorlati cselekvésében megnyilvánuló eredmény; objektív igazság nincsen.

Ez a radikális agnoszticizmus aztán az imperialista korszakban átcsap az irracionálisba. Ez a fejlődés igen különböző utakon megy végbe, áthatja a hivatalos és nem hivatalos^x filozófia legkülönbözőbb iskoláit és irányzatait.

MTA FIL. INT.
Lukács Arch.

Az átmeneti kor legérdekesebb alakja Dilthey a pozitivistakantianizmusból válik az irracionalista intuició-filozófia egyik vezéralakjává. A történelem ismeretelméletéből indul ki és mindenekeelőtt harcot indít a pozitívizmus idején még elismert történelmi törvényszerűségek ellen.

Dilthey természetesen elismeri a történelmi összefüggéseket - éppen ez összefüggések felkutatása révén válik a "szellemtudományok" egyik megalapítójává - de ezek az összefüggések ^{nerinti} meg nem ismétlődő, tisztán individuálisak, alapjukban irracionálisak. Ennek fogva felismerésük módszere nem lehet a törvényszerűségek felkutatása, hanem ^{csak} a geniális intuición, az interpretáció zsenialitása. Az objektív valóság megismerhetőségének tagadása, párosulva azzal, hogy Dilthey az élményen alapuló bölcsesletének mégis az objektivitásnak valami létezetét akarja adni, e korszak vezető áramlatának, az "életfilozófiának" megfogalmazásához vezet.

Ez a történelem ismeretelméleti állásfoglalás mindig nagyobb tért hódít az újkantianizmuson belül. Diltheytől sok részletben eltérően Windelband és Rickert szintén ilyen irányzatú történelemmódszertant dolgoznak ki, s azzal karöltve az ő felfogásukban a logikán, az ismeretelméleten belül mondinkább tért hódítanak az irracionalista elemek. Itt természetesen még úgy, hogy a filozófia Kanttól átvett szerkezete, legalább keretekben megmarad.

Radikálisabban lép fel a francia kantianus Boutroux. Az ő módszerének lényege annak kidolgozása, hogy az egyes tudományelméleti összefüggések és ezzel a tudomány, a valóság elméleti felépítése nem fér bele a logikai összefüggésekbe, törvényszerűségekre, hogy lényege mélyén irracionális. Azáltal hogy Boutrouxnál a véletlen, az irracionális elem ilyen döntő szerepet játszik, megszűnik az ellentét tudomány és vallás között, mely a pozitivizmusban még meglehetősen élős volt; kibékülés jön létre. Más módszerrel, de végső következményeiben hasonló módon dolgozza be az irracionalizmus növekvő szerepét a tudomány racionális felépítésében az olasz hegelianusok szellemi vezére, Croce.

Ugyanezen a vonalon halad a pozitivisták hagyományok átfejlődés az új irracionalizmusba. Elsősorban a már kiemelt pragmatista irányról van szó. Az itt kifejlődő végletes relativizmus nem irányul többé, mint régebben, vallás és metafizika ellen, hanem éppen a haladás gondolatát kritizálja mint elavult dogmát. Az élmény és az abból

kinövés egyéni cselekvés fényében egy színvonalra kerülnek babona és tudomány; mindegyiknek akkora az igazságértéke, amennyire az egyéni cselekvés hatékonyan befolyásolni tudja. Itt is szükségképpen létrejön filozófia és vallás közeledése, kiágy kibékülése.

Mindezeknek az irányoknak végső következtetései Simmel és Bergson vonják le. Simmel a háború előtti összes relativista-irracionalista törekvéseket egy "életfilozófiában" egyesíti, melynek ismeretelméleti alapja az, hogy minden racionális tételezés önmagát semmisíti meg és hogy összeomlásán^{ban} mögötte láthatóvá válik "az élet" irracionális folyása, mely csak az intuíciónak segítségével közelíthető meg.

Ellentétben Simmel szétágazó, a szellemtudomány minden területére kiterjedő kísérleteivel Bergson nagyvonalú egyszerűséggel foglalja össze a korszak bölcselétének főkérdéseit. Csakugy mint a pragmatisták a gondolkotást ő is mint a cselekvés szolgáját fogja fel. Ebben a funkciójában a gondolat gyakorlatilag használható, sőt nélkülözhetetlen, de a világnép, amelyet itt kapunk halott, a mesterségesen halottá tett világ képe, a térré fagyasztott világa. Az igazi valóság, a valószínűség /nem az, amelyből a természettudomány a tér egyik komponensét csinálja/ áttörés egy gyökeresen, minőségileg más világba. Ennek az áttörésnek egyedül lehetséges módszere: az intuíciónak. Bergson következtetése^{iből}, nagyvonalú kortársainál. A halott és az eleven világ / a tér és az idő, a racionális és az intuíciónak / küzdelme nála előbb a világ fejlődésének alapjává tágu, később, az első világháború után egy a világtörténetet e szempontból áttekinthető erkölcszabvány alapulvává lesz.

3.

MTA FIL. INT.

Lukács Arch.

Az első világháború befejezése egy egész korszakot zár le.

Ezt a korszakot a reakciós kritika gúnyosan a "biztonság" /szekuritás/ korszakának nevezte. Emögött a megállapítás mögött annyi igazság rejlik hogy az imperialista társadalmat aláásó erők most nyíltan a felszínre lépnek és e társadalom problematikája a mindennapi életben mindenki számára láthatóvá válik. Ennek következménye, hogy a világnézet utáni

vágy most mint tömeghangulat, mint tömegszükséglet lép fel. Ennek alapján az a folyton nyilvánvaló világválság, amelynek jelenlétét mindenki érzi, de amelyre a polgári gondolkodás nem tud kielégítő választ adni. Ennek az általános szükségletnek megfelelően nagyon sokféle új, az átfogás igényével fellépő világnézet jelenik meg és nyer többé kevésbé múló jelentőséget. A nagyszámu ilyen jelenség között csak Spengler és Ortega y Gasset-t emeljük ki. Mindkettő éles és szellemes kritikát gyakorol a jelen kulturátlansága, kulturális válsága felett.

Mindkettő a nagy szintézis^k a nagy perspektívák embere, de mindkettő nélkülözi a komoly filozófiai megalapozást, inkább szellemi tárcaírók mint mély gondolkodók. A Nietzsche-nél felmerült összes antihumanisztikus, új barbarizmus dicsőítő motivumok itt korszerű formákat kapnak.

A két világháború közötti folyton mélyülő válság magával sodor minden nem tisztán irracionalista filozófiai irányzatot. A német újkantianizmus teljesen felbomlik, a belőle kialakuló újhegelianizmus már mint központi alkotó elvet (magába fogadja) az irracionalizmus és így nem véletlen, hogy fontos képviselői később ellentállás nélkül behódolnak a fasizmusnak, csakugy mint az olasz újhegelianizmus egyik vezére, Gentile.

Természetesen számos kísérlet történik közbenső álláspontot elfoglalni az összeomlott régi filozófia és a diadalmasan elnyomuló irracionalista antihumanizmus között. Az ilyen gondolkodók közül a legjelentékenyebb az újkantianizmusból kiinduló Nicola Hartmann, aki egy idealista objektivizmus felé törekszik. Scheler, az eredetileg tisztán logikai orientációjú Husserl-féle fenomenológiát fejlesztí tovább egy relativista "életfilozófia" irányába. Ennek a fejlődésnek további és eddig legmagasabb foka a Heidegger "existencia"-filozófiája, az utolsó évtized legbefolyásosabb irányzata. E filozófia kiindulási pontja az imperialista világ valóság tényleges szubjektív tákröződése. A folyton növekvő fetiszizmus következtében az egyéni szubjektum számára, amely a világot pusztán egyénileg tekinti, minden lényegtelenné válik. Minden orientáció, minden objektív érték csődöt mondott: a külső világban nincs

érték, sőt nincs valóság sem. Aki a valóság után vágyódik, annak a meztelen énbé kell menekülnie, azt kipszakítani minden külső, társadalmi közösségből. Így itt jön létre a modern filozófia legradikálisabb közélet-ellenessége, tömegellenessége. És egyúttal itt jut legtökéletesebb kifejezésre az összes mai polgári filozófiák sokszor rejtve maradt alapmotivuma: a végső kétségbeesés. Heidegger éppen ennek a kétségbeesésnek radikális végiggondolása segítségével vél eljutni az existenciához.

Mély pesszimizmus és kétségbeesés a végigvitt szélsőséges irracionálizmus szükségképpen az gondolati tartalma és hangulata. Heidegger mellett ezt Klages formulázta meg a legradikálisabban, a lélek harcában a szellem ellen; a kultúra itt mint a lélek bűnbécsése, elaljasodása jelentkezik,

Az értelmiségnek ez a általános kétségbeesett hangulata teremt talajt a fasiszta demagógia számára. A fasiszmus ugynevezett világnézete semmi más mint felületes, eklektikus összefogása az imperialista korszak összes reakciós irányzatainak. Az "életfilozófia" az irracionálizmus főelvéinek ilyen egyesítését a fajelmélettel már az első világháború előtt Chamberlain közvetíti. A fasiszmus ugynevezett gondolkodóinak egyedüli tette az, hogy azokat a reakciós filozófiai irányzatokat, amelyek a korszak polgári gondolkodásának kiutaltanságát túlrözi, a szalonból és a katedráról kivitte az utcára. A színvonal természetesen mélyen lesüllyedt. De a reakciós tartalom csak kézzelfoghatóbbá vált, csak kifejlesztette magából összes addig nem nyilvánvaló lehetőségeit, amde mint ilyen megvolt a régebbi, reakciós, "magasszínvonalu" irracionalista bölcselemben is.

MTA FIL. INT.
Lukács Archí

4.

E korszakban nem volt polgári világnézet, mely a fasiszmust és a fasiszmus előkészítő fejlődésk rohamának komolyan ellentálni tudott volna. Ennek filozófiai oka, hogy a fent esetelt fejlődésen, az agnoszticizmus átmenetén az irracionálizmusba a miszticizmusba valamennyi polgári világnézet keresztülment. Itt tehát közös talajon harcoltak az esetleges politikai ellenfelek, közös filozófiailag 4

reakciós talajon, amelyen természetesen leg^a következetesebben reakciós irányzatnak kellett győzedelmeskedni.

Az egyetlen filozófiai irányzat, amelyet ez a fejlődés nem ingatott meg: a marxizmus. Nem mintha annak egyes képviselőire a ¹⁾ korszak) különböző irányai nem lettek volna befolyással; így hatott xxx az ujkantianizmus Max Adlerra, a machizmus Friedrich Adlerra, Bergson Sorelra, így hat a Heidegger-féle egzisztenciafilozófia ma Franciaországban. De a marxizmus főfejlődési iránya sohasem fogadta magába az agnoszticizmust, mindig élesen harcolt az irracionalizmus, az intuiciós filozófiája ellen. Kora filozófiai elleni harcban Lenin eredeti és mély felújítását adja a dialektikus módszernek, új, korszerű megfogalmazását a materialista világszemléletnek. Lenin és ~~Sztálin~~ Sztálin marxizmusa győztes világnézetté lesz a világ egy hatod részében, a Szovjetunióban és mindig jobban terjed el más országok haladó értelmiségében. Eppen e filozófia van döntő szerepre hivatva a kapitalista ideológia következetes felszámolásában és kiirtásában.

Lukács György